

Adatok Dobsina településföldrajzához

A felvidéki bányavárosok nagyrésze telepítés. Németek Kálmán király idejétől kezdve vándoroltak be különböző időben és különböző helyekről Felsőmagyarországba. Ezek sorába tartozik Dobsina is, mely gazdag érctelepeinek köszönheti létrejöttét. Valószínű, hogy a Felföldön letelepedett kvádok már itt is művelték a réz- és vasbányászatot. Annyi bizonyos, hogy már az Árpádok alatt hírneves és jól védelmű ércbányatelep lehetett itt, amit egy IV. Béla király által 1242-ben kiállított okmányból tudunk. Ebben Dobsina *T o p s u c h a* néven szerepel. Ebből láthatjuk, hogy Dobsinán már akkor is németek laktak, németek nevezték el a helyet. Mert *Topsucha* nem más, mint a mai Dobschának régi, őfelnémet alakja. A nép ugyanis még ma is *Topsa*-nak nevezi Dobsinát, ami annyit jelent, *T o p s l i g e t*. A városon keresztül folyó palotának a neve *T o p s*, ill. *D o b s c h*. Az *A u* gyakori helynév. Ennek régi, őfelnémet, s nem lehetetlen, talán kvád alakja a nyelvtörténeti szótárak szerint — *a h a, u h a**) (H. Paul: *Deutsches Wörterbuch*, 11. l.) Ebből lett azután a német nyelv hangtörvényei szerint a mai — *A u*, a dobsinai nyelvjárás hangtörvényei szerint — *»a«* vagyis *T o p s - a*.

IV.-Béla fentemlített okmányából kitűnik, hogy a magyar királynak az itteni bányákból (valószínűleg réz, vas és ezüst) bizonyos jóvedelme volt. Adományozás folytán ez a birtok Domonkos bán tulajdona. Fiával, Borssal azonban a család kihal s 1242-ben IV. Béla Dobsinát Bébek Fülöpnek és Delrének adományozza, akik a tatárjárás idején kitűntették magukat. 1326-ban Bebek Lászlónak unokái Miklós (melléknéven Kún), továbbá László és János az egri káptalan előtt egyezséget kötnek, mely szerint Dobsinát Bébek László fiának, Miklósnak adományozzák azzal a kikötéssel, hogy ott német bányászokat fog telepíteni, akik megkapják a korponai bányajogot (... in Libertatem Teutonicorum de Corpona...), amely szabad pap- és bíróválasztásból, pallósjogból és vám- és adómentességből állott. Itt nyilván csak azon németekről lehet szó, akiket máshonnan kellett odatelepíteni, mert valószínű, hogy Dobsinán már voltak bányászok, különben honnan lett volna

*) Bars vm. déli részén van egy *A h a* nevű községünk! (Szerk.)

a királyoknak, helyesebben a királynéknak és a Bebek-családnak innen bányajövedelme. A bányatelep alapítását tehát nem lehet 1326-ra tenni, mint ahogy eddig általánosan tették. Itt legfeljebb a város alapításáról mondhatjuk ezt, amennyiben kétségtelen, hogy a fent idézett okmány alapján nyertek a bányászok kiváltságokat, amelyek a város későbbi felvirágzását előmozdították. Valószínű az is, hogy a Bebek-család élt azon jogával, hogy oda bányászokat telepítsen, s az is valószínű, hogy a kiváltságok odacsábították a Gömör megye északi részén szerte-szét telepített németeket, akik azután rohamosan felfelépítették a bányászatot és nevezetesen ipari és kultúrhegyé emelték Dobsinál. 1417-ben már városként említik. A Bebek-család egyik tagja a constanzi zsinaton kieszközli a város részére a vásár- és pallósjogot, ami a város fejlődésének újabb lökést adott. Polgárai, bár tartoznak bizonyos adót fizetni a földesúrnak, egyébként azonban függetlenek és a függetlenségüket megőrzik a 19. század elejéig, habár sokszor nagy küzdelmet kellett vívniuk a későbbi földesurak, különösen az Andrásyak ellen, akik a várost jobbágysorba szerették volna sülyeszteni.

A város történetére vonatkozólag utalok Mikulik Józsefnek: »A bánya- és vasipar története Dobsinán« című művére. Itt csak egynéhány, nevezetesebb mozzanatot óhajtok kiemelni, amely egyrészt a telepítés fejlődésének, gazdasági és kulturális emelkedésének, illetőleg sülyedésének okaira mutat rá. Ennek a városnak a története ugyanis tipikus példája annak, hogy természeti és emberi tényezők milyen befolyással vannak valamely emberi közösség kulturális és gazdasági fejlődésére. Dobsinán a természeti adottságok a gazdag érteletek és az erdők. Az emberi adottságok pedig azok a kiváltságok voltak, amelyeket a királyoktól kaptak.

De lássuk a főbb történeti mozzanatok. Mint említettem, a bányászat itt már az Árpádok alatt virágzott. Ha a virágzásnak okait kutatjuk, rájövünk, hogy ez a bányászat teljes szabadságában keresendő. Az árpádkori bányász szabadon bányászhatott, senkitől engedélyt nem kellett kérnie, csak arra volt kötelezve, hogy bányajövedelmének bizonyos hányadát adó, illetve vám fejében beszolgáltatassa a királynak, ill. királynénak. Az Anjouk alatt azonban már bizonyos korlátokat szabnak a bányásznak. A dobsinai bányász 1326-ban ugyan megkapja a korponai jogot, amely biztosítja függetlenségét a földesúrral szemben, de viszont tartozik jövedelmének egyharmadát a földesúrnak beszolgáltatni. Ez a körülmény lelohasztotta ugyan a vállalkozási kedvet, de egyébként még tűrhető volt a helyzete. Bányát még tetszése szerint nyithatott s így korlá-

lozva nem volt. Amidőn azonban később ezt a szabadságot mindjobban korlátozzák s csak a földesúr engedélyével (ex annuentia) lehetett bányát nyitni, a bányászat hanyatlásnak indult. Mátyás király alatt ugyan föllendül kissé a bányászat, de csak rövid időre. A hét bányaváros 1487-ben Kassán tartott gyűlése és annak határozatai bizonyára befolyással voltak a dobsinai bánya- és vasiparra is. Mátyás király híres hadseregének a fegyvereit részben a dobsinai fegyvergyárakban készítették.

Mátyás király halála után azonban a földesurak ismét kiterjesztették jogaikat a városok fölé s a bányászat ismét hanyatlásnak indul.

Új fordulatot jelent a bányászat történetében az 1523. évi XXXIX. t.-c., amely a bányászat jogi viszonyait rendezi és kimondja a bányamívelési szabadság elvét. Lényeges fordulat állott azonban be Miksa király 1576-ban kiadott rendeletével, aki a bányamívelési jog regális elvénél fogva az összes bányavagyont magáénak tekintette. Hiába tiltakoztak ellene a földesurak, hiába próbálták a bányanyitás jogát maguknak biztosítani, a dobsinai bányászok, akik különben sohasem ismerték fel a földesúri jogokat, ettől kezdve nem törődtek a földesurak beavatkozásaival, szabadon kutattak és bányásztak, ami egyszerre hatalmasan fellendítette a bányászatot és a vasipart. A bányászok tömegesen nyitnak új bányákat, mert ez jövedelmező vállalkozásnak bizonyult. A kincslárnak csak a bányajövedelmek után kellett illetéket fizetni s a pótfizetéssel járó bányauzem majdnem szabad- és illetékmentes volt.

A XVII. században nevezetes szerepet kezd játszani Dobsina a magyar felkelők soraiban. Bethlen Gábertól kezdve II. Rákóczi Ferencig csaknem minden felkelő vezér Dobsina városára bizonyos jogokat élvezett, aminek az lett a következménye, hogy Dobsina kénytelen-kelletlen minden felkelés részesévé vált. Dobsina ugyanis nagy vas- és acélgyártása folytán, továbbá kiterjedt réz- és ezüstbányái révén rendkívül fontos helye lett a kurucoknak, akik fegyvereiknek nagy részét itt készítették s kiadásaik fedezésére innen kaptak ezüstöt és rezezt. Így érthető, hogy a felkelők hathatósan támogatták és védelmezték. Mert védelemre ennek a gazdag városnak sokszor volt szüksége. Fosztogatták és kirabolták a várost a rablólovagok, akik között leghírhedtebb volt Csoltói Bassó, aki a várost Murány várából többször kirabolta. A törökök a 16. században kétszer fosztották ki és 1584-ben rabságba vitték a lakosság nagy részét. A kuruc-labanc harcok idején is több hivatlan látogatásban részesült. Jellemző azonban a lakosság élelmességére és ügyességére, hogy akkor, amikor más városok a rendkívül zilált közjogi és közbiztonsági állapo-

tok közt elpusztultak vagy lehanyatlottak, addig ez az élelmes és ügyes nép virágzása tetőpontjára tudta emelni a várost.

Nagyot fordult azonban a helyzet, amikor a szatmári békekötés elrendeli a dobsinai fegyvergyárak lerombolását. Halálos csapás volt ez a város vasiparára és ennek következtében bányászatára is. Hozzájárult még az is, hogy a földesurak folytonosan arra törekedtek, hogy a várost kiváltságaitól megfossszák. A város hosszú pereskedéssel visszaszerzi ugyan régi kiváltságait, de közben a bányászat erősen visszahanyatlík. Tetézték a bajt még az atyáskodó kormányok intézkedései is, úgy hogy ezek következtében a bányászat és a vasipar a 19. század elején már csak romokon tűnődött. A kormányok ugyanis némely ércre kimondták az egyedárúságot s a termelt érceket a kincstár váltotta be tetszés szerinti áron. Majd különféle díjakat és illetékeket vetett ki, amelyek következtében a bányászat már nem volt többé jövedelmező foglalkozás. A földesurak jogait a városi polgárság rovására kiterjesztették, úgy, hogy a polgárok szabadsága már csak pusztá fogalom volt. Majd 1789-ben megszüntetik a dobsinai bányabíróság működését, úgy, hogy a bányász ezentúl peres ügyekben kénytelen Rozsnyóra, majd Rimaszombatra menni, ami a vállalkozási kedvet erősen lelohasztotta. Szóval Dobsina ezen szerencsétlen intézkedések folytán ismét elszegényedett. A vas- és rézbányászat azóta csak tengődött, sőt ez utóbbi teljesen meg is szűnt.

A 19. század második felében azonban ismét hatalmasan fellendül a város, de nem a vas- és rézbányászata, hanem a kobaltbányászat révén. A kobaltot angol kereskedők vásárolták nagyban, s a 60–70-es években ez a bányászat eléri tetőpontját és oly gazdagsághoz juttatja a várost, amely ritkítja példáját a bányavárosok történetében. Sajnos azonban az ércellérek rohamosan fogyni kezdtek, majd meg a más földrészekben talált nagy kobaltkészletek a bányászatnak ezen ágát is teljesen tönkretették, úgy hogy a 90-es években végkép be is szüntették a kobaltbányászatot.

A múlt század végén tehát igen siralmas állapotban volt ott a bányászat. S mivel ez volt a lakosság főfoglalkozása, a pangás következtében igen sokan foglalkozás, ill. kereset nélkül maradtak. Kezdetét vette tehát a nagyarányú kivándorlás. A bányászok, még a kohászok egy része Amerikába, más része pedig az ország különféle bányavidékeire, ahol még volt bányászat, vándorolt, vagy pedig iparosnak ment, de mint ilyen is végül elvándorolt.

Az utolsó évtizedben a vas- és rézércbányászat ismét fellendült, amióta nagy részvénytársaságok, meg nagy--

lőkével rendelkező magánosok nagy tőkebefektetéssel modern alapokra fektették a bányászatot. Hatalmas lökést adott természetesen a bányászatnak a világháború. Ma azonban a helyzet lényegesen más. Hiába fog fellendülni a bányászat, abból a városi polgárságnak vajmi kevés haszna lesz, mert ma a bányász, sajnos, már nem önálló ur a maga bányáján, mint hajdan, hanem sokszor igen kis bérért dolgozó munkás, akinek sem az a szabadsága, sem az az öntudata nincs, mint őseinek volt.

Röviden még a bányászatról szólunk. Dobsina régi bányászatáról a város levéltárában lévő okmányok, bányakönyvek és városi jegyzőkönyvek nyújtanak felvilágosítást, sajnos, csak a 17. század óta. Vannak ugyan egyes okmányok, amelyek a 14. század eleje óta megemlítenek egyes bányaterületeket, de ezek inkább csak bányajogi szempontból fontosak. Legfontosabbak a bányakönyvek, városi jegyzőkönyvek és szerződések, mert ebből megtudjuk egyrészt, hol voltak bányák, másrészt, milyenek voltak általában a bányaviszonyok. E feljegyzésekből tudjuk, hogy Dobsinán négy nagy vaskőtelep, nyolc ezüst- és rézérctelep, három kénésőtelep, több kobalt- és nikkeltelep, sőt még némi kőszéntelep is volt. Egy-egy érctelep számos bányatelket foglal magában s egy-egy bányatelken több tárna, akna, vagy nyílt bánya volt s részben még ma is van. Ezekből a feljegyzésekből megtudjuk azt, hogy a múltban sok olyan érctelep volt, amely ma már teljesen ki van aknázva, amelyből évszázadokon keresztül sok millió tonna vas- és egyéb ércet bányásztak ki.

Legjelentékenyebb volt a vasbányászat, de voltak idők, mikor az ezüst-, a réz-, a kobalt- és a nikkelércbányászat is nevezetes szerepet játszott. Így tudjuk, hogy a 15. században nagy per folyt a Bebek-család két ága és a Zápolya-család közt a schwarzenbergi és a gapeli ezüst-bányák miatt. Hogy ezekből a bányákból jelentékeny jövedelmük volt a tulajdonosoknak, azt a dobsinai bányakönyvek feljegyzéseiből tudjuk. Így pl. a schwarzenbergi bányákból 1730–1750 közt évenként 8000 forint bevételük volt, ami akkor jelentékeny összeg volt.

Igen jelentékeny volt a rézbányászat is. A nagyarányú bányamívelésről tanúságot tesz az, hogy pl. a 18. században egyes bányákban több mint 200 munkás dolgozott s a jövedelem meghaladta például 1768-ban a 80.000 forintot.

Nagy jelentőségre emelkedett a kobalt- és nikkelbányászat a 18. század végén. Virágzását 1873–1874-ben érte el.

A kénésőbányászat a 17. és 18. században igen terjedelmes volt, de 1775-ben csaknem teljesen megszűnt.

Köszenet 1720-óta bányásztak több helyen, de a telep csekély terjedelmű és gyenge minőségű szénét tartalmazott, s így több kísérlet után végkép félbehagyták ezt a múlt század 70-es éveiben.

Sokkal nagyobb jelentőségre tett szert a serpentin-bányászat. A serpentinből ugyanis itt helyben dísz tárgyakat készítettek, de ez a vállalkozás megbukott, úgy hogy ma már nem folytatják.

A jelenkori bányaviszonyok ismertetéséhez csak egy-néhány fontosabb adatot óhajtok felemlíteni. Jelenleg a vasércbányák a következő tulajdonosok közt oszlanak meg: 1. Dobsina városa, 2. Coburg herceg, 3. Magyar állam, 4. Rimamurányi Vasmű R.-T., 5. Magyar Bánya R.-T., 6. gróf Andrássy György hitbizomány és 6. számos kisebb társulat.

A bányabirtokok kiterjedéséről és a termelt ércmennyiségről az alábbi kimutatás nyújt felvilágosítást:

1. Dobsina város bányabirtoka 909.188 m². A múlt évtizedekben átlag 17,000 t. vasércet termelt 30—40% fém-tartalommal.

2. Coburg hercegnek 1.769,379 m² bányabirtoka van, amely az utóbbi évtizedekben átlag 20,000 t. vasércet termelt 34—49% fém-tartalommal. Fel van tárva 100,000 tonna, remélhető 2,000,000 tonna.

3. Magyar kincstári bányabirtok 740,100 m², amelyben még kb. 120,000 tonna vasércre van remény.

4. Gróf Andrássy-féle bányabirtok 0.1 km². A remélhető ércmennyiséget 130,000 tonnára becsülik. 1907-ben mindössze 17,000 tonnát termeltek.

5. A társulati bányák összesen 0.9 km²-t tesznek ki s együttesen kb. 2000 tonnát termeltek. Remélhető ércmennyiségüket 400,000 tonnára becsülik.

A Dobsinán hasznosítható vasércmennyiséget kb. 50 millió q-ra becsülik; ebből kb. 30 millió a Coburg hercegé, a többi az említett tulajdonosok közt oszlik meg.

A rézbányák tulajdonosai: 1. Dobsinai Rézművek Részvénytársaság; 2. Magyar Bányarészvénytársaság Dobsinán. A rézérc 3—15% réztartalmú.

A Dobsinai Rézművek R.-T. 1916. évi termelése 132,874 q; a Magyar Bányarészvénytársaságé pedig 34,413 q rézérc volt.

A vasbányák is, a rézbányák is a háború következtében óriási mértékben emelték termelésüket, de erről még nem állnak rendelkezésünkre adatok.

A lakosság. Dobsina lakossága kezdettől fogva né-

*) Aki bővebb ismertetés iránt érdeklődik, az Papp Károly: A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete és Eiseles Gusztáv: Gömör és Kishont vármegyék bányászati monográfiája c. művekben megtalálja azt.

met volt. Honnan jöttek ezek a németek? Ma egész bizonyossággal állíthatjuk már, hogy nyelvjárásuk a keleti középnémet nyelvjárásokkal mutat legtöbb rokonságot, főképp pedig az Erzgebirge és Fichtelgebirge környéki nyelvjárásokkal, de van benne bajor elem is s így valószínű, hogy keverék nyelvjárás, tehát, hogy nem egy vidékről való az őslakosság. Valószínű, hogy az Erzgebirge környéki bányavidékről jöttek, miután az is valószínű, hogy már az őshazában is bányászattal foglalkozhattak. Oda-vezetnek a házépítés és a népmondák egyes elemei is.

Valószínű az is, hogy nem egyszerre jött az egész lakosság, hanem, hogy a Gömör megye északi részének különböző helyein élő németeket összegyűjtötték és ott letelepítették, vagy a Dobsinának adott kiváltságok csalogatták oda a későbbi német telepeseket.

Hogy az 1584. évi török pusztítás után, továbbá az 1645. évi kolera és az 1710. évi pestis járvány után, amikor a lakosságnak igen jelentékeny része pusztult el, tömegesen vándoroltak be németek, de főképpen tótok, azt részint az ezen évek után tömegesen feltűnő tót nevek-ből, részint anyakönyvi adatokból tudjuk. A tótok s a 17. században feltűnő magyarok (bányatulajdonosok) rövidesen elnémetesedtek.

A lakosság számáról 1627-ig nincsenek hiteles adataink. Ezen évtől kezdve azonban vannak már anyakönyveink, amelyek alapján kiszámíthatjuk, hogy a 17. század elején kb. 1000 lakosa volt Dobsinának. A 18. század végén, 1771-ben, már 2748 és 1869-ben 5505 lélek lakott Dobsinán. Ettől kezdve azonban folyton fogy a lakosság, úgy hogy 1890-ben már csak 4643, 1920-ban pedig 4568 lakosa volt a városnak. Ez azonban már nem mind német anyanyelvű. Amíg ugyanis a tizenkilencedik század elején meg alig volt tót anyanyelvű lakosa a városnak, addig a bányászat rohamos sülyedése következtében a német elem kivándorol s helyébe jön a környékről, főleg az északi községek-ből a tót elem, úgy hogy 1910-ben már 1637 tót van ott. De délről meg a magyar elem is bevándorol, úgy hogy a számuk pár évtized alatt felszaporodik 1910-ben 1739-re.

Az 1920-i népszámlálás szerint van Dobsinán 4568 lakos. Ebből 2009 férfi, 2559 nő. Van 1398 német, 1618 magyar, 1527 tót, 4 ruszin és 21 egyéb anyanyelvű ember. Vallás szerint van 2160 ág. h. ev., 1985 római kat., 120 gör. kat., 178 zsidó, 124 ref., 1 egyéb.

A város települési viszonyairól röviden csak annyit, hogy a város a Dobsch-patak mindkét partján épült, nyugat-keleti irányban húzódik s ma majdnem két és fél kilométer hosszú. Fő utcája, a Nyári-utca a patak mentén halad. Vele párhuzamosan halad északról a Széchenyi-

utca (Neue Zeil) és délről a Téli-utca. Ez utóbbi mindvégig a hegylejtőn épült, míg a másik kettő a völgyben. Legrégibb utcája a Nyári-utca, amely kezdetben bizonyára a típusos német sörfalu (Reihendorf) jelleggel bírt s valószínűleg a Háromrózsa-vendéglőtől a Bika-vendéglőig húzódhatalott. Később keletkezett a Téli-utca, s a 19. században épült csak az Űj-utca, vagy Széchenyi-utca. Az evang. templomtól és Bika-vendéglőtől keletre, továbbá a római. kat. templomtól és Háromrózsa-vendéglőtől nyugatra, a pályaudvar felé eső rész mind későbbi építkezés folytán keletkezett.

A házak a 19. század közepéig csaknem kizárólag fából épültek. Az 1855-iki nagy tűzvész után, amikor csaknem az egész város leégett, kezdtek kőből is építkezni, de a város keleti részén még ma is sok régi faház látható. A faházak mind egységes típus szerint épültek. Minden ház állt egy mennyezet nélküli úgynevezett »nyitott« konyhából és egy lakószobából, két ablakkal. A ház mögött következtek a gazdasági épületek. A lakosság szaporodásával egy-egy udvarban 3—4 lakás is épült egymásután. A ház előtt kert sehol sincs. Az udvart nem zárták el kapuval. Minden ház mögött volt zöldséges és gyümölcskert. Újabb időben már téglából és vályogból is építkeznek. 1920-ban 983 lakóház volt Dobsinán.

A lakosság főfoglalkozása a múltban a bányászat és vasipar volt. De foglalkoztak iparral, kereskedelemmel (vasipari termékek), továbbá földműveléssel és főképpen állattenyésztéssel. A foglalkozás nagyjában ma is az, csakhogy a vasipar csaknem teljesen megszűnt, ma már nem a bányászat a főfoglalkozás. Ma főként iparral, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak az emberek.

Ami a lakosság más községekkel való érintkezését illeti, az is lényegesen megváltozott, amióta a város elvesztette fontos bánya- és vasipari jellegét. Ma már csak a szomszédos községek lakosaival érintkezik. Régebben azonban, amikor különösen a vasipara igen fejlett volt, ez messze vidékekre kihatott. Igen élénk összeköttetésben állt a nép a szepesi bányavárosokkal, meg a szepesi kereskedő városokkal, különösen Lőcsével és Késmárkkal. E két városnak volt ugyanis árumegállító joga s a dobsinai kereskedő kénytelen volt ezen a két városon keresztül menni, ha fémjét vagy fémárúját külföldre akarta szállítani. De sokat érintkezett délfelé a magyar lakossággal is, amit legjobban bizonyít az, hogy a dobsinai német nyelvjárásban rengeteg magyar jövevény- és kölcsönzó van. A dobsinai nép levitte ipari termékeit a magyar lakta vidékekre, a magyar lakosság pedig buzáját és egyéb élelmiszereit vitte a dobsinai vásárra. A változott viszonyok következtében azonban ma csupán

a szomszédos tót községek lakosaival érintkezik és pedig főleg azokkal, akik a vásárokra járnak oda, vagy akik mint napszámosok, vagy mezei munkások keresik fel a várost.

A cseh megszállás óta a város teljesen elvesztette jelentőségét. A cshek megszüntették rendezett tanácsu város jellegét, s magyközséggé fejlesztették vissza. Iskolái, amelyek a 16. század óta messze vidékről odavonzották a tanulókat, vagy megszűntek, vagy teljesen jelentéktelenné lettek. Intelligenciája kivándorol, mert megélni többé nem tud. A német lakosság gyermekeit vagy szellemi munkásnak, vagy iparosnak, vagy kereskedőnek adja, akik ott többé nem tudnak elhelyezkedni. Ezek helyébe vándorolnak a szomszédos községekből a tótok s az egykor oly nevezetes kultúrvárosból rövidesen jelentéktelen tót falu lesz.

Lux Gyula.

Dobsina

1914 és 1918. évf.

